

ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

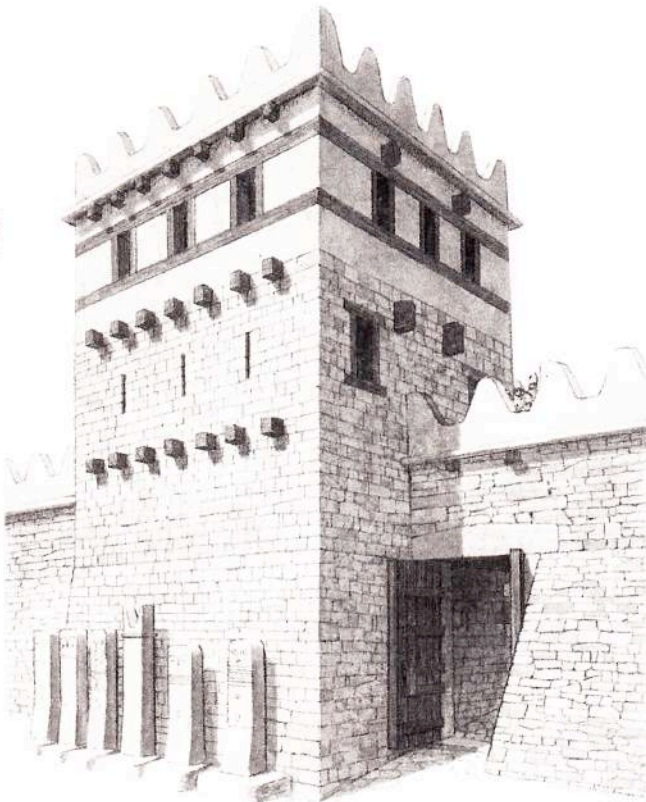
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ
Ιστορικός-Αρχαιολόγος

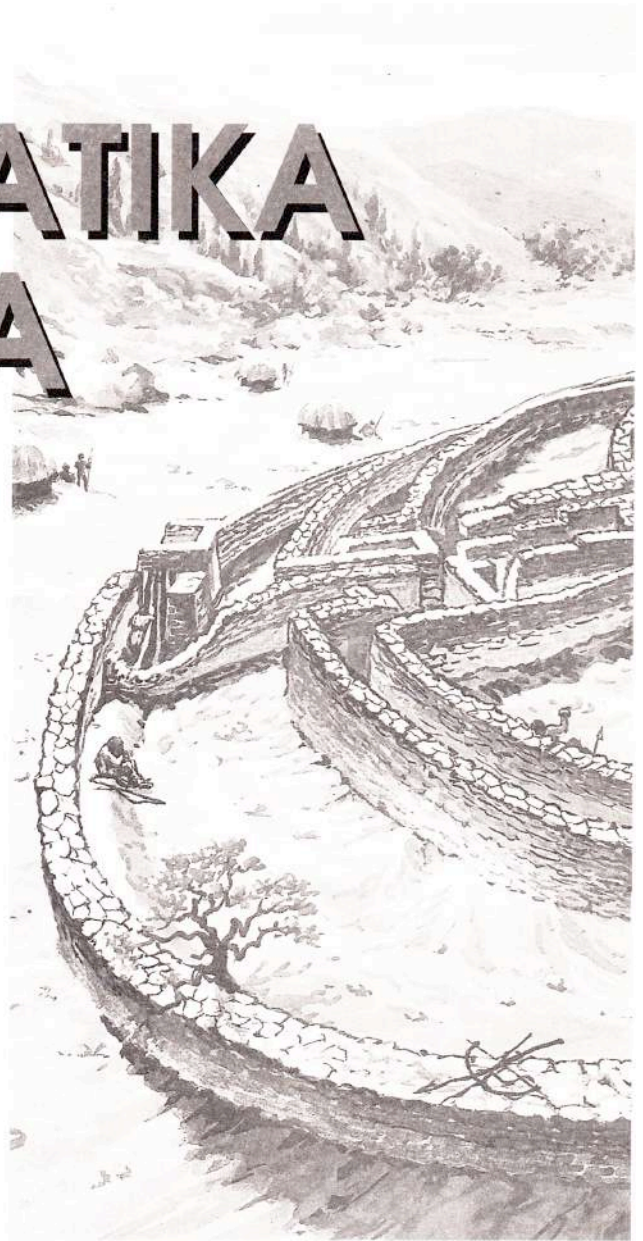
ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

ΣΤΗΝ ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

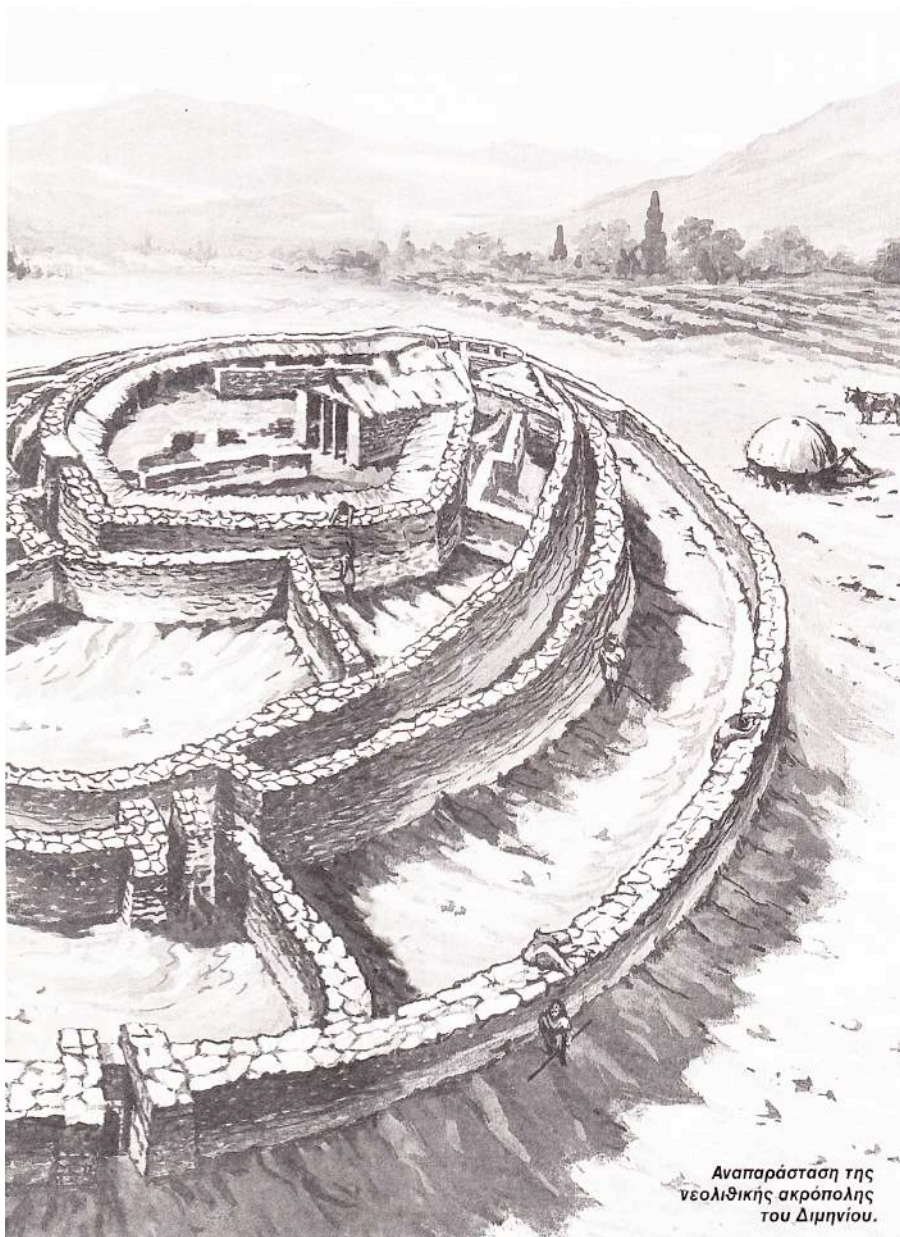
38

Αναπαράσταση του Νότιου Πύργου μαζί με την Πύλη (ίσως οι ομηρικές Σκαίες Πύλες) της Τροίας VI και VII ("Ο Θρύλος του Οδυσσέα", Π. Κόννου, εκδόσεις Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος).

Όπως συνέβη στις μεγάλες παραποτάμιες περιοχές της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου, έτσι και στον ελληνικό χώρο άνθισε ο Νεολιθικός Πολιτισμός, κυρίως στις μεγάλες πεδιάδες της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Γύρω από τις "ταπεινές" πλινθόκτιστες κατοικίες ορθώθηκαν περίβολοι, που είτε ως τείχη είτε ως απλά αναλήμματα προσέδωσαν στον οικισμό όχι μόνο την (αυτονόητη) ασφάλεια, αλλά και τη δυνατότητα για μια αρμονική και συστηματοποιημένη αρχιτεκτονική σύνθεση. Η τελευταία φανερώνει μια εξελιγμένη κοινωνική και οικονομική οργάνωση, καθώς και μια "κεντρική εξουσία", που στα πλαίσια του πρωτογενούς επιμερισμού εργασίας προκάλεσαν, σταδιακά, τη δημιουργία περισσότερο σύνθετων κοινωνικών σχέσεων και ανθρώπινων συμπεριφορών στις νεοσύστατες νεολιθικές κοινότητες της Ελλάδας.

Αναπαράσταση της νεολιθικής ακρόπολης του Διμηνίου.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ

Η ύπαρξη, ήδη από τους πρώιμους προϊστορικούς χρόνους (Μέση Νεολιθική Εποχή: 5000-4000 π.Χ.), οχυρωμένων οικισμών και οχυρωματικών τάφρων στην περιοχή της Θεσσαλίας (Σέσκλο, Μαγούλα, Χατζημισιώτη, Σουφλί Μαγούλα), αναίρεσε την άποψη περί του ειρηνικού χαρακτήρα των πρώτων συνοικισμών, μια και η (υποτυπώδης έστω) οχύρωση αποτελεί σε κάθε περίπτωση απ' το δείγμα του ανήσυχου των καιρών κατά το απώτατο εκείνο παρελθόν. Βέβαια οι οχυρωματικοί περίβολοι της εποχής εκείνης, με πάχος που μόλις φθάνει ή ξεπερνά το 1 m, δεν αποτελούν τείχη με την κατοπι-

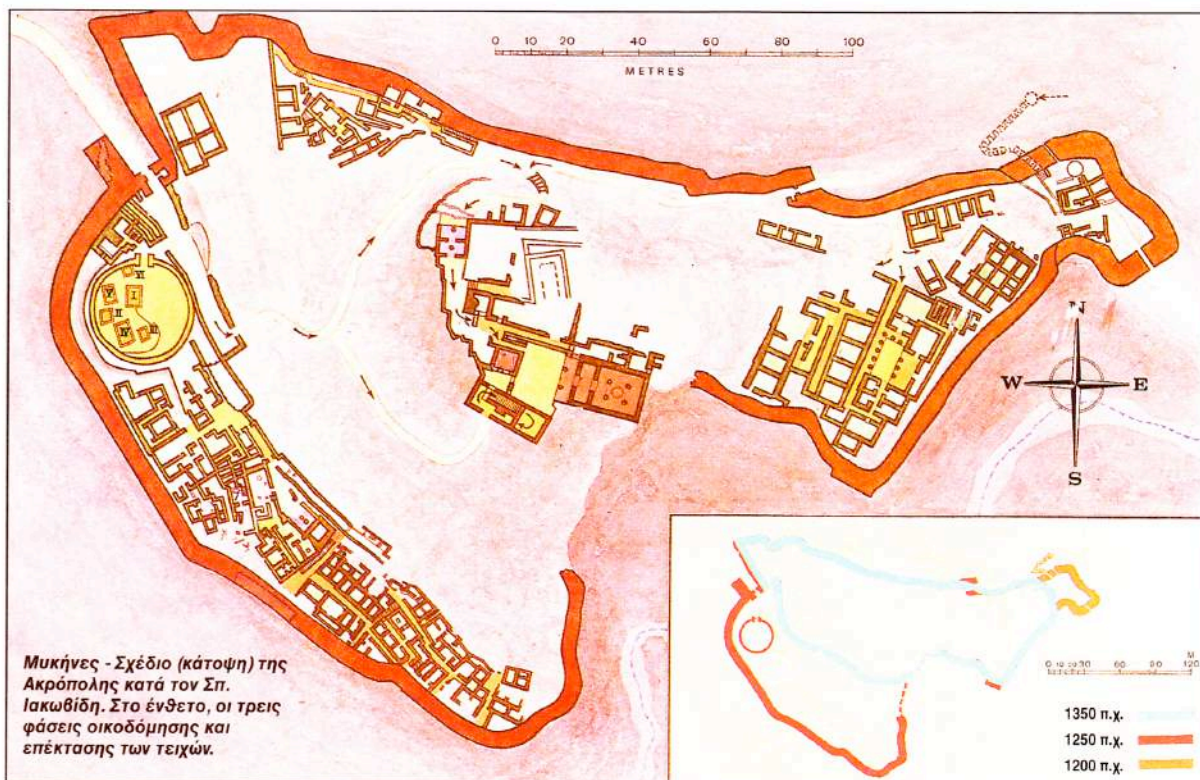
νή έννοια. Ομως ως ένα σημείο υποδηλώνουν κάποια πρόνοια για προφύλαξη και έναν εμφανή σκοπό να τεθούν όρια και να απομονωθεί ένας συγκεκριμένος οικιστικός χώρος από την ευρύτερη περιοχή.

Σέσκλο

Το Σέσκλο είναι ο πλέον αντιπροσωπευτικός οχυρωμένος οικισμός της 5ης χιλιετίας στην Ελλάδα, σε ιδιαίτερα ευνοϊκή και πλεονεκτική θέση. Η τοποθεσία βρίσκεται στη συμβολή δύο ρεμάτων, τα οποία με τη διαβρωτική τους ανά τους αιώνες δράση είχαν υποσκάψει και στη συνέχεια παρασύρει μέγα μέρος από τις παρείς του λόφου

Η ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΘΟΥΝ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΟΔΗΓΗΣΕ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΝΑ ΠΕΡΙΦΡΑΞΟΥΝ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΤΟΥΣ, ΕΙΤΕ ΜΕ ΕΝΑ ΦΡΑΧΤΗ ΑΠΟ ΞΥΛΑ, ΕΙΤΕ ΜΕ ΜΙΑ ΜΑΝΤΡΑ ΑΠΟ ΠΕΤΡΕΣ ΚΑΙ ΛΑΣΠΗ. ΦΘΟΝΕΡΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΛΗΣΤΡΙΚΕΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΝΟΜΑΔΩΝ Η Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΡΙΑ ΖΩΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ, ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΑΝ ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΗΔΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΩΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ. ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ, Η ΠΕΡΙΦΡΑΞΗ, ΑΠΟΤΕΛΟΥΣΕ ΓΝΩΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ. ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ ΣΥΝΙΣΤΟΥΣΕ ΚΑΙ ΕΝΑ "ΣΥΝΟΡΟ" ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΓΟΝΟ ΑΝΘΡΩΠΟ, ΜΙΑ ΚΑΙ ΕΤΣΙ ΞΕΧΩΡΙΖΕ ΤΟΝ ΑΠΕΡΑΝΤΟ, ΑΚΑΘΟΡΙΣΤΟ, ΧΩΡΟ ΠΟΥ ΤΟΝ ΠΕΡΙΕΒΑΛΛΕ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥ ΧΩΡΟ, ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΤΑΝ ΜΕΣΑ ΣΤΑ ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΟΥΣΕ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΤΟΥ.

σκαφικά στην ευεπίβατη (εύκολα προσπελάσιμη) και ασθενή δυτική πλευρά, αλλά ασφαλώς επεκτεινόταν και προς τις άλλες πλευρές. Ο Δ. Θεοχάρης θεωρεί πολύ πιθανό το ενδεχόμενο να αποκόπηκε η ακρόπολη στην ανατολική (απόκρημνη) πλευρά από τη συνεχόμενη πλαγιά, με το σκάψιμο βαθιάς τάφρου. Όλα τα παραπάνω δηλώνουν αυξημένη οχυρωματική μέριμνα, που απεικονίζει ένα φόβο και μια ανησυχία για την περιρρέουσα κατάσταση. Οι περίβολοι σε μερικά σημεία διατηρούνται σε ύψος 1,40 m και με πάχος που φθάνει και κάποτε ξεπερνά το 1 m. Πρέπει να θεωρηθεί πιθανό ότι η ακρόπολη του Σέσκλου είχε και έναν πύργο, ως μέρος του συνολικού αμυντικού συστήματος. Η προσπέλαση στην ακρόπολη γινόταν μέσω θυρωμάτων, τοποθετημένων σε πολύ στενούς διαδρόμους μεταξύ των τειχών.

Βαθιά οχυρωματική τάφρος, σε σχήμα V, ανοίχτηκε σε προχωρημένη φάση της Μέσης Νεολιθικής Εποχής στο συνοικισμό Σουφλί Μαγούλα, κοντά στη Λάρισα. Βρέθηκε ακριβώς στην περίμετρο του οικισμού και ήταν σκαμμένη στο φυσικό έδαφος μέχρι τη στάθμη του Πηνειού ποταμού. Εκεί υιοθετήθηκε ένας συνδυασμός τάφρου και ποταμού για τη δημιουργία οχύρωσης, μια πρακτική που εφαρμόστηκε σε πολλές οχυρωμένες θέσεις της Βαλκανικής.

Στη μικρή νησίδα Σάλιαγκο, μεταξύ Πάρου και Αντιπάρου, ήκμασε κατά την περίοδο 4400-3700 π.Χ. ένα πρώιμος νησιωτικός πολιτισμός (ο "πολιτισμός του Σάλιαγκου"), στον οποίο απαντάται ο παλαιότερος ο-

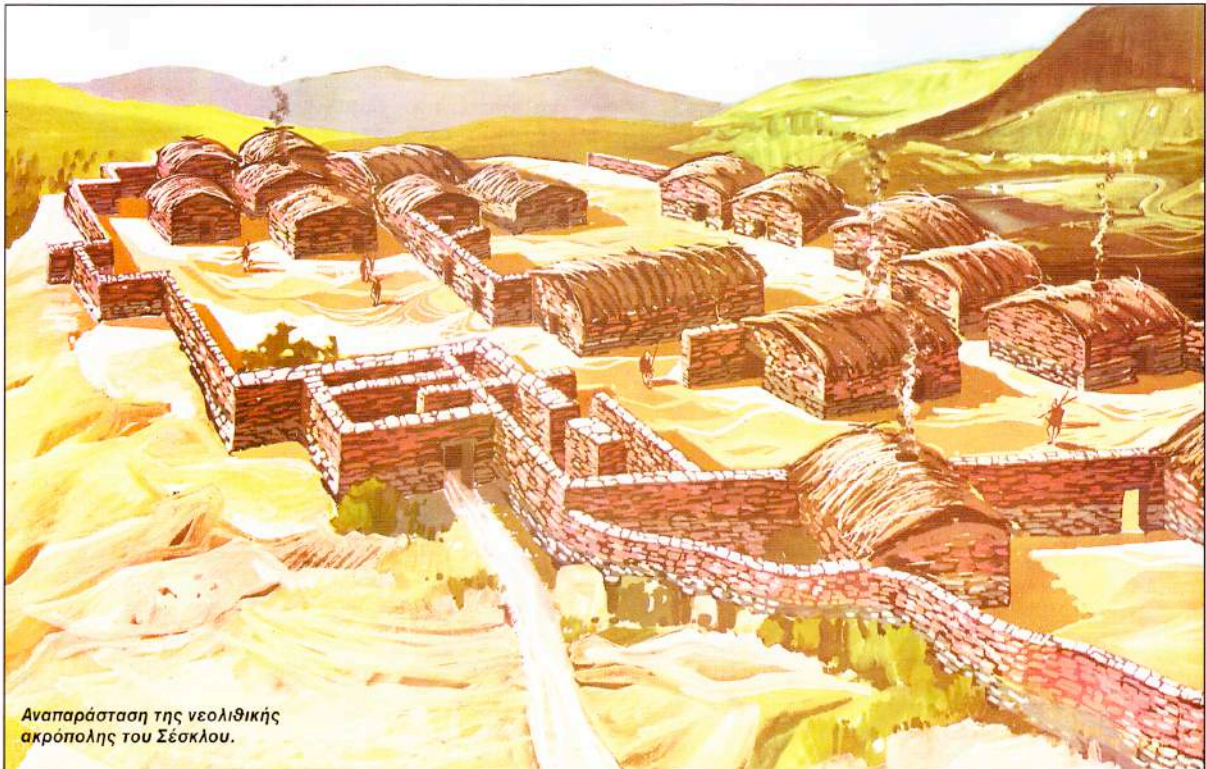
χυρωμένος οικισμός της Νεώτερης Νεολιθικής Εποχής. Ένα τείχος περιβάλλει μερικώς τον οικισμό, κατά τρόπο ανάλογο με εκείνο των μεταγενέστερων κυκλαδικών παράλιων οικισμών, και μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος τύπος των όμοιων αμυντικών οχυρώσεων των πρωτοκυκλαδικών ακροπόλεων της Χαλανδριανής Σύρου και της Πανόρμου Νάξου - της 3ης χιλιετίας. Χαρακτηριστικό της ομοιότητας είναι το γεγονός ότι ο περίβολος σχηματίστηκε σε ορισμένα μέρη του από τους πίσω τοίχους των οικιών του οικισμού. Όπως θα φανεί παρακάτω, ο κανόνας αυτός ίσχυσε και στην ακρόπολη της Πανόρμου της Νάξου. Η συνήθεια αυτή αποτελεί γνώρισμα πολλών πολιτισμών και απαντάται και κατά τη Μεσαίωνα στην Ευρώπη και κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων. Ο οχυρωματικός περίβολος είχε έναν τουλάχιστον πύργο διαμέτρου 2,5 m.

Διμήνι

Η ακρόπολη του Διμήνιου στη Θεσσαλία προσφέρει το κυριότερο δείγμα οχυρωματικής κατά τη Νεώτερη Νεολιθική περίοδο (4000-2800 π.Χ.). Τότε σημειώθηκε μια σημαντική αλλαγή, μια μετάβαση από τους οχυρωμένους οικισμούς στα οχυρωμένα μέγαρα, όπου έδρευε η κεντρική εξουσία γύρω από την οποία εξελισσόταν η ζωή του οικισμού. Έτσι στο Διμήνι οι περίβολοι δεν χρησιμοποιούνταν για να προστατεύσουν τον οικισμό, αλλά το μοναδικό κτίριο που έχει ανασκαφεί, το "μέγαρο", την έδρα της κεντρικής ε-

ξουσίας. Το ίδιο συνέβη και στο Σέσκλο κατά τη δεύτερη κατοίκησή του (Σέσκλο Β), ύστερα από 500 χρόνια, όταν στην ακρόπολη κτίστηκε μέγαρο περιβαλλόμενο από τρεις περιβόλους.

Η ακρόπολη του Διμήνιου βρίσκεται επί της κορυφής ενός χαμηλού λόφου (ύψους 16 m). Το τοπογραφικό διάγραμμα της ακρόπολης χαρακτηρίζεται από την ομόκεντρη διάταξη των διαδοχικών τειχών-περιβόλων. Ανευρέθηκαν τα λείψανα έξι και πιθανώς και επτά τειχών που περιβάλλουν κυκλικά την ακρόπολη. Η κυκλικού (ωοειδούς) σχήματος, χωρίς πύργους και γωνίες, μορφή των οχυρωματικών περιβόλων, επιβλήθηκε από τοπογραφικές απαιτήσεις. Οι πολλαπλοί αυτοί περίβολοι, κτισμένοι από αργούς λίθους και πηλό, φθάνουν σε ύψος 2,80-2,90 m και σε πάχος που κυμαίνεται από 0,80 ως 1 m. Ο χώρος μεταξύ των περιβόλων κατανεμήθηκε σε πολλά μικρά διαμερίσματα, το καθένα από τα οποία μπορούσε να χωριστεί από τα υπόλοιπα και να απομονωθεί. Οι εσωτερικοί περίβολοι στέκονταν ψηλότερα από τους εξωτερικούς. Το μικρό ύψος των τειχών ενισχύει την άποψη ότι οι αμυνόμενοι ίσως μάχονταν πίσω από αυτά και όχι πάνω σε αυτά. Μάλιστα τεχνητές επιχώσεις ανύψωναν εσωτερικά το έδαφος, διαμορφώνοντας το ύψος του τείχους μικρότερο του αναστήματος ενός μέσου ανθρώπου, ενώ εξωτερικά ήταν αρκετά μεγαλύτερο. Με αυτό τον τρόπο καθίστατο ευχερέστερη η αντιμετώπιση των επιτιθεμένων. Οι πύλες εισόδου (αρχικά τρεις, αργότερα αυξήθηκαν) ήταν πολύ στενές και προφυλάσσονταν από σκέ-

Αναπαράσταση της νεολιθικής ακρόπολης του Σέσκλου.

λη που προεξείχαν από τους περιθόλους. Όπως αναφέρει ο Γ. Μυλωνάς, η όλη κατασκευή και η διάταξη των περιθόλων μαρτυρεί επί των πολεμικών πραγμάτων και μακροχρόνια απασχόληση με την οχυρωτική τέχνη. Την προηγούμενη άποψη ενισχύουν τα εγκάρσια τοιχάρια που διακόπτουν την επικοινωνία μεταξύ των περιθόλων, ώστε να δυσκολεύεται η διείσδυση, όπως και η διάταξη των πυλών, που δεν βρίσκονται στην ίδια σειρά.

ΠΡΩΙΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ

Μεγάλα οχυρά, δηλωτικά της ισχύος, αλλά και της ανασφάλειας κατά την πρώιμη εποχή του χαλκού (2800-2000 π.Χ.), αναγέρθηκαν σε παραθαλάσσιες θέσεις στον ηπειρωτικό χώρο (Λέρνα, Ασκηταριό Αττικής), στο Αιγαίο (Πολιόχνη Λήμνου, Θερμή Λέσβου, Εμποριό Χίου, Χαλανδριανή Σύρου, Πάνορμος Νάξου, οχυρώσεις Σίφνου, Μήλου, Αίγινας) και στη Μικρά Ασία (Τροία, Μερσίνα). Μερικές οχυρώσεις είχαν προεκτάσεις σε σχήμα γωνίας ή πετάλου, ενώ άλλες είχαν στην εσωτερική πλευρά του τείχους και ενσωματωμένα πάνω σ' αυτό μικρά κτίσματα (οικίες). Συνήθως το έδαφος στο εσωτερικό του οικισμού ήταν υψηλότερο, ώστε να είναι σε θέση οι αμυνόμενοι να προσβάλλουν εκ του ασφαλούς τους επιτιθέμενους.

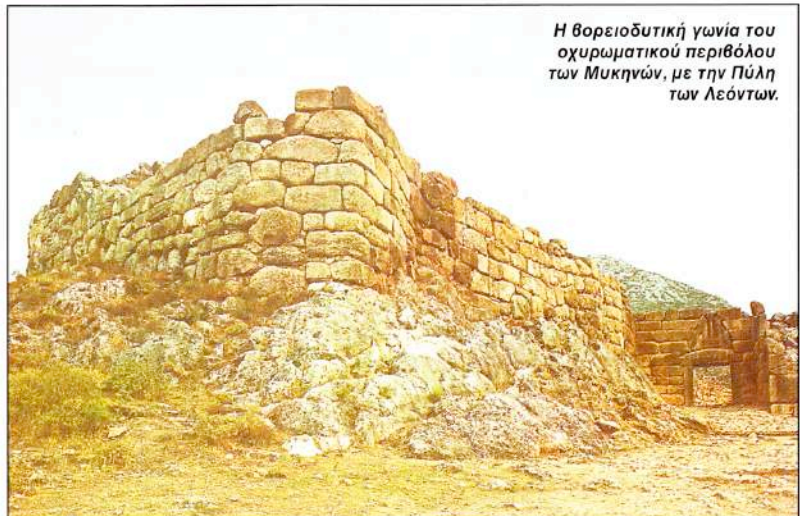
Πολλοί οικισμοί της πρώιμης χαλκοκρατίας έχουν ένα κοινό στοιχείο μεταξύ τους: βρίσκονται πάνω σε λόφους, σε ακροποταμίες ή δίπλα στη θάλασσα. Το Λευκαντί,

στην Εύβοια, είναι κτισμένο σ' ένα λόφο που ξεπροβάλλει απότομα μέσα από τη θάλασσα, ενώ η αρχαία Σάμος πάνω σ' ένα βράχο ύψους 13 m πάνω από τη θάλασσα. Ο οικισμός του Ηραίου απλώθηκε στο κάτω μέρος του ποταμού Ιμβρασσου. Οι κάτοικοι της σημερινής Αγίας Ειρήνης Κέας εγκαταστάθηκαν πάνω σε μια χαμηλή χερσόνησο, μέσα σ' έναν κόλπο που ήταν κυκλωμένος από υψώματα - μοιάζει με λίμνη με μια διέξοδο στη θάλασσα. Η Λέρνα, στην Πελοπόννησο, βρίσκεται σε μια πεδιάδα κοντά στον ποταμό Αμυμώνη, ενώ το Μπερμπάντι, στο εσω-

τερικό αυτής της περιοχής, σε μια πλαγιά. Δεν υπάρχουν φυσικά σταθεροί κανόνες για την επιλογή μιας τοποθεσίας. Κάθε τόπος είχε την ιδιομορφία του και τα δικά του αμυντικά προβλήματα.

Πρωτοκυκλαδικές οχυρώσεις Χαλανδριανή Σύρου

Ο περιορισμένος χώρος καθόρισε τη μορφή των πρωτοκυκλαδικών ακροπόλεων, οι οποίες ιδρύθηκαν πάνω σε κορυφή λόφου που δεν απείχε πολύ από την παραλία και εί-

Η βορειοδυτική γωνία του οχυρωματικού περιθόλου των Μυκηνών, με την Πύλη των Λεόντων.

χαν τειχισμένη συνήθως τη μια πλευρά. Δύο είναι οι γνωστές ακρόπολεις στις Κυκλάδες: η Πάνορμος της Νάξου και η Χαλανδριανή της Σύρου. Και στους δύο οικισμούς ο οπίσθιος τοίχος ορισμένων οικιών αποτελούσε το ίδιο το τείχος της ακρόπολης. Ο αμυντικός οχυρωματικός περίβολος της Χαλανδριανής θεωρείται ο σημαντικότερος στις Κυκλάδες της 3ης χιλιετίας. Τα τείχη, με μήκος 70 m, ακολουθώντας την πλαγιά του λόφου διαγράφουν πορεία σχήματος τόξου. Αποτελούνται από δύο μέρη: α) από το προτείχισμα (εξωτερικό), χαμηλότερο και μικρότερου πάχους από το κύριο τείχος ώστε να υπάρχει ελεύθερο πεδίο δράσης για τους αμυνόμενους που μάχονταν στο εσωτερικό τείχος, και β) από το κύριο τείχος (εσωτερικό), το οποίο ενισχυόταν ανά 10-15 m από πέντε πεταλοειδείς πύργους εξέχοντες προς την εξωτερική πλευρά (με προβολή 6 περίπου m). Στο εσωτερικό των πύργων σχηματίστηκαν κοιλοί χώροι (γνωστοί και από τη Λέρνα), από τους οποίους μερικοί ήταν τυφλοί, ενώ δύο επικοινωνούσαν με το εσωτερικό της ακρόπολης. Για να επιτευχθεί κάποιος ήταν απαραίτητο να εισέλθει από ένα στενό πέρασμα του εξωτερικού τείχους, να περάσει σε πολύ μικρή απόσταση από έναν προεξέχοντα πύργο και στη συνέχεια να προσβάλει την κύρια πύλη (ή τη μικρότερη). Η είσοδος στον οικισμό καθίστατο εφικτή μέσω ενός πύργου, υποχρεώνοντας τον εχθρό να παραβιάσει διαδοχικά δύο θύρες, αλλά και να αντιμετωπίσει τα πλήγματα των αμυνομένων ενώ βρισκόταν στο εσωτερικό του πύργου.

Πάνορμος Νάξου

Στο ΝΑ άκρο της Νάξου, όπου βρίσκεται και ο μικρός όρμος του Πανόρμου, ανασκάφηκε πολυδαίδαλη ακρόπολη. Το πάχος του τείχους κυμαίνεται μεταξύ ενός και δύο μέτρων, ενώ μια ακολουθία εσοχών και εξοχών διαμορφώνει πύργους άμυνας. Στις γωνίες του τείχους σχηματίζονται επτά πύργοι, οι δύο εκατέρωθεν της στενής πύλης εισόδου. Το τείχος είναι κτισμένο με μεγάλους κατεργασμένους λίθους. Η ακρόπολη είναι μικρή (διαστάσεων 24x20,50 m). Το πλήθος μικρών χαλίκων (όπλα σφενδόνης) προ της εισόδου, αλλά και τα εκτεταμένα ίχνη φωτιάς στο ίδιο σημείο, φανερώνουν (κατά τον ανασκαφέα Χ. Ντούμα) τις τελευταίες τραγικές στιγμές του οικισμού.

Οι πρωτοκυκλαδικοί οικισμοί προς το τέλος της 3ης χιλιετίας (2000 π.Χ.), υπό το βάρος της κρητικής διεύθυνσης, εμφανίζονται ανοχύρωτοι.

Πολιτισμός Β.Α. Αιγαίου

Η παραλιακή ζώνη της Μ. Ασίας είναι, από πολιτισμική άποψη, συνέχεια των απέναντι νήσων (και όχι το αντίστροφο). Η μικρασιατική ακτή αποτελεί δηλαδή την "περαία" των νήσων του Αιγαίου (Λήμνου, Λέσβου, Χίου, Σάμου, κλπ.). Ομοιότητες μεταξύ των νησιών και της απέναντι ακτής επιση-

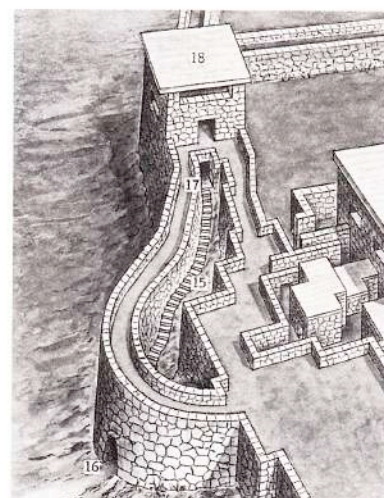
μάνθηκαν και στην οχυρωτική τέχνη.

Θερμή Λέσβου

Σημαντικός οικισμός στα παράλια της Λέσβου. Η ενδοχώρα (με τις καλλιέργειες) και η ναυσιπλοία έδωσαν ανάπτυξη στον οικισμό, ο οποίος εκτεινόταν ανάμεσα σε δύο ρέματα. Η διάρκεια ζωής του δεν υπερέβη τα 200 χρόνια (2600-2400 π.Χ.), δηλαδή ήταν σύγχρονος της Τροίας Ι. Διακρίθηκαν πέντε φάσεις (I-V). Η Θερμή V απέκτησε τείχος τριπλό, με πύργους άμυνας, στο οποίο ήταν προσκολλημένα οικήματα. Το εσωτερικό (κύριο) τείχος έχει πάχος που φθάνει τα 2 m

σιακό ύψος των 4 m. Προσκολλημένοι πάνω στο τείχος χώροι λειτουργούσαν είτε ως αμυντικοί πύργοι, είτε ως αποθήκες (σιταποθήκες). Η οχυρωμένη πόλη της "κυανής" Πολιόχνης θεωρείται ένα από τα αρχαιότερα και πιο πολύπλοκα έργα αμυντικού και αστικού χαρακτήρα όλης της περιόδου. Μετά από ένα σεισμό τα τείχη επισκευάστηκαν, διευρύνθηκαν και έγιναν πιο ισχυρά ("πράσινη" Πολιόχνη). Σε μια σφοδρή εχθρική επίθεση οφείλεται το γκρέμισμα της δυτικής πλευράς του τείχους. Οι κάτοικοι επισκεύασαν γρήγορα το τείχος ("ερυθρά" Πολιόχνη) και το ενίσχυσαν με δύο καμπυλόγραμμους προμαχώνες. Ο οικισμός καταστράφηκε

Ο Βορειοδυτικός Προμαχώνας της Τίρυνθας: σημερινή κατάσταση (αριστερά) και αναπαράσταση (δεξιά).

και περιβάλλεται από δύο εξωτερικούς περιβόλους. Σώθηκε σε ύψος 1,10 m και είχε δύο πύλες, από τις οποίες η μια (δυτική) προστατευόταν από έναν πύργο και από ένα βραχίονα του τείχους.

Ηραίο Σάμου

Ο οικισμός (που εντοπίστηκε κάτω από το θόρειο τμήμα του μεταγενέστερου Ιερού) είχε αρκετά μεγάλη έκταση και από το 2200 π.Χ. περίπου ήταν οχυρωμένος με ισχυρό αμυντικό τείχος.

Πολιόχνη Λήμνου

Η Πολιόχνη, από ένα μικρό χωριό με ωοειδούς σχήματος καλύβες που ήταν κατά την 4η χιλιετία (1ο στρώμα: "μελανή" Πολιόχνη), εξελίχθηκε κατά την Πρώιμη Χαλκοκρατία (2800-2100 π.Χ.) σε μια πραγματική πόλη με ισχυρά τείχη. Στον πρώτο οχυρωμένο οικισμό ("κυανή" Πολιόχνη) επιβλητικά τείχη ορθώθηκαν και οριοθέτησαν τη νότια και τη δυτική πλευρά της πόλης, δηλαδή στα σημεία που έλειπε η "φυσική" προστασία. Τα τείχη σώζονται σήμερα στο εντυπω-

(από σεισμό ή εχθρικές επιδρομές) και εγκαταλείφθηκε γύρω στο 2100 π.Χ.

Τροία

Οι έρευνες στην Τροία απεκάλυψαν την ύπαρξη εννέα πόλεων, σε αλληπάλληλα στρώματα, που καλύπτουν χρονολογικά μια περίοδο 3.000 χρόνων. Η Τροία Ι, όπως συνάγεται από τις ανασκαφές και τα αρχιτεκτονικά ευρήματα, ιδρύθηκε κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3000-2000 π.Χ.) ως έδρα άρχοντα και ήταν οχυρωμένη με ισχυρό τείχος σε σχήμα πολυγώνου που ενισχύθηκε πολλές φορές. Δομικά αποτελείται από ευθύγραμμα τμήματα (μήκους 14,32 και 34 m) τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο, σχηματίζοντας γωνίες στα σημεία επαφής. Ακολουθούν πορεία κατά μήκος των φυσικών παρειών του λόφου, έχοντας στην εξωτερική τους πλευρά έντονη κλίση προς τα μέσα - ήταν εύκολο να αναρριχηθεί κάποιος σ' αυτά. Η πορεία συνεχιζόταν με ένα κάθετο τείχος, ύψους περίπου 3-4 m. Κύρια είσοδος είναι η Νότια Πύλη, η οποία είναι και η παλαιότερη είσοδος στη Μ. Ασία, με δύο πύργους αριστερά και δεξιά να την προστα-

0,60 m) στο πάνω μέρος του. Στο εσωτερικό μέρος του ένα πεζούλι, κατασκευασμένο από ωμές πλίνθους και ξύλα, έδινε στους αμυνόμενους τη δυνατότητα να μάχονται με ασφάλεια. Οι πύλες, πολύ ισχυρά οχυρωμένες, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα "της καμπτόμενης διόδου με παγίδες" - περάσματα με ρυθμιζόμενη είσοδο - που έφτασαν σε υψηλό βαθμό τελειότητας στην ύστερη στρατιωτική αρχιτεκτονική των Μυκηνών, της Τίρυνθας και των Αθηνών. Κτίστηκαν καμπύλοι τοίχοι εμπρός από κάθε πύλη, υποχρεώνοντας τον εισερχόμενο να διέλθει από την καμπύλη είσοδο και στη συνέχεια από μια στενή είσοδο προκειμένου να βρεθεί στο εσωτερικό. Σκοπός αυτής της διόδου ήταν να εκθέτει τους επιτιθέμενους στα πλήγματα των υπερασπιστών που βρίσκονταν επάνω δεξιά, μια και η ασπίδα που κρατούσαν οι επιτιθέμενοι δεν τους κάλυπτε τη δεξιά πλευρά και τους ανάγκαζε να συνωθούνται μέσα σε μια στενή αυλή, ανάμεσα στα ψηλά τείχη που τους περιτριγύριζαν. Οι πύλες λειτουργούσαν ταυτόχρονα και ως κρυφοί πύργοι με επάλξεις. Ανάμεσα στις δύο πύλες ένας πύργος με ημικυκλική κάτοψη προσέφερε στήριξη και προστασία στο ενδιάμεσο των πυλών τμήμα του τείχους. Τα άκρα του τείχους προστατεύαν γωνιαίοι, επίσης ημικυκλικοί, πύργοι.

Μια μεγάλη πυρκαϊά την οποία προκάλεσε μια εχθρική επίθεση, κατέστρεψε τον οικισμό 5 (την ίδια εποχή καταστράφηκαν πολλές πρωτοελλαδικές εγκαταστάσεις: ο Άγιος Κοσμάς, η Τίρυνθα, η Ασίνη, ενώ η Λέρνα δεν υφίστατο πλέον). Ο οικισμός 6 που ακολούθησε (2050-2000 π.Χ.) ορθώθηκε μέσα από τα ερείπια και νέα οχυρωματικά έργα αντικατέστησαν τα παλαιά. Τότε οι κάτοικοι έκαναν κάτι πραγματικά πρωτοφανές: ορθώσαν το κυρίως τείχος λίγα μέτρα πίσω από το παλιό και το θεμελίωσαν πάνω στα ερείπια των οικιών του πρώτου οικοδομικού τετραγώνου του καμένου οικισμού 5. Έτσι ανά δύο σπίτια συγκρότησαν πύργους και τείχη, με αποτέλεσμα η παλαιά σειρά των σπιτιών να καθορίσει και το σχέδιο της νέας οχύρωσης, ενώ τα παλαιά δρομάκια σχημάτισαν τις νέες πύλες εισόδου. Ένας διάδρομος πάνω στα νέα τείχη έδινε τη δυνατότητα στους αμυνόμενους να κινούνται ελεύθερα πάνω σ' αυτά. Το παλαιό τείχος επισκευάστηκε και αποτέλεσε ένα προτείχισμα (προύρτιχο). Στον

Η κλίμακα καθόδου προς την υπόγεια δεξαμενή της ακρόπολης των Μυκηνών.

οικισμό 8 (1900-1800 π.Χ.) οι κάτοικοι προχώρησαν σε μια ακόμα ενίσχυση του κυρίως τείχους, αυξάνοντας το πάχος του με μεγάλες κυκλώπειες πέτρες και διαμορφώνοντας διαφορετικά τους διαδρόμους των πυλών (αποτέλεσμα συσσωρευμένης εμπειρίας στην οχυρωματική). Για πρόσθετη φύλαξη των διαδρόμων και των πυλών υψώθηκαν νέοι πύργοι, κτισμένοι ξεχωριστά από το τείχος, ώστε σε περίπτωση κατάρρευσης του πύργου να μη συμπαρασύρεται το τείχος αλλά να μένει άθικτο. Η οχύρωση κατέστη πιο ισχυρή από κάθε άλλη φορά. Το τείχος σε πολλά σημεία είχε πάχος 8 m και ύψος 4 m. Επίσης οι πύργοι σχημάτιζαν κρυφές γωνίες και επικίνδυνα ορμητήρια, όπου παραφύλαγαν οι αμυνόμενοι. Ο εχθρός ήταν υποχρεωμένος να εισχωρήσει στις στενές διόδους των πυλών και να συρθεί μέσα από τα γεμάτα εσοχές και εξοχές δρομάκια, εκτεθειμένος στα πυρά των πολεμιστών της πόλης. Η οχύρωση εξελίχθηκε σε περισσό-

τερο περίπλοκη και δαιδαλώδη στον οικισμό (1800-1650 π.Χ.). Το τείχος (4 m ψηλό) εξωτερικά κτίστηκε με κυρτή επιφάνεια και από λίθους, ενώ ένας διάδρομος μέσα από τα τείχη οδηγούσε από το ένα άκρο του οχυρού στο άλλο και σε δύο αυλές. Επίσης ανοίχτηκαν μυστικές διόδους για ξαφνικές εξόδους των πολιορκουμένων.

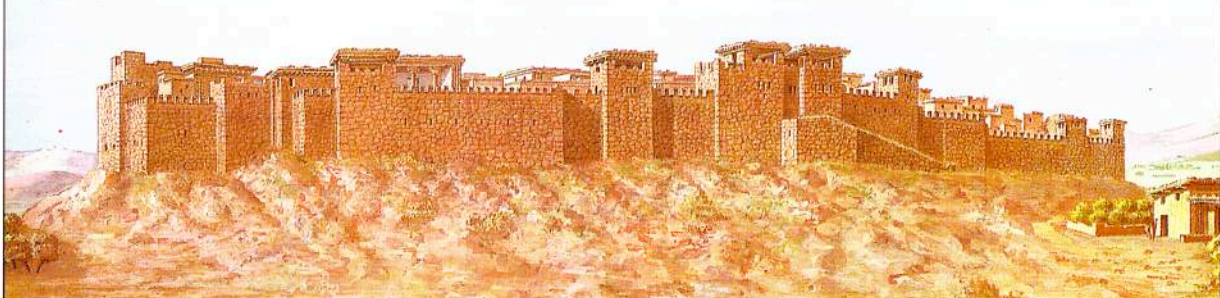
ΜΕΣΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Κατά τη Μεσοελλαδική Εποχή (1900-1600 π.Χ.) οι περισσότεροι παραθαλάσσιοι οικισμοί εγκαταλείφθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η έλλειψη οχυρώσεων από τους μεσοελλαδικούς οικισμούς αποτελεί την κυριότερη διαφορά τους σε σχέση με εκείνους της Πρωτοελλαδικής Εποχής. Οι οχυρωματικοί περίβολοι δεν είχαν ευρεία διάδοση, σε μερικές όμως περιπτώσεις ανανεώθηκαν οι υπάρχοντες περίβολοι (Αίγινα, Μάλθη). Ένας γνήσιος οχυρωμένος οικισμός της Μεσοελλαδικής Εποχής ήταν η Μάλθη, αν και στην ουσία δεν είχε τείχος, αλλά ένα είδος περιβόλου όπου έβρισκαν καταφύγιο κάτοικοι και ποιμνία. Άλλοι οχυρωματικοί περίβολοι είναι αυτοί της Βραυρώνας, του Μαραθώνα (Πλάσι), του Αργούς και του Μολυβόπυργου.

Μυκηναϊκές ακρόπολεις

Κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους, ιδίως κατά τον 14ο και το 13ο αιώνα π.Χ., εμφανίζονται μικροί και μεγάλοι συνοικισμοί οχυρωμένοι με κυκλώπειο σύστημα των τοιχοδομίας: Η Εύτρηση της Βοιωτίας, η Βραυρώνα, ο Θορικός και ο Άγιος Κοσμάς Αττικής, η Ασίνη, η Μιδέα της Αργολίδας κ.ά. Διαφορετικής φύσης είναι οι μεγάλες ακρόπολεις της Τίρυνθας, των Μυκηνών, των Αθηνών και, ως ένα βαθμό, της Άρνης (Γλα). Δεν πρόκειται για οικισμούς, αλλά για οχυρωμένα ανακτορικά συγκροτήματα που αποτελούσαν την πρωτεύουσα μιας επικράτειας - στην οποία οι κάτοικοι ζούσαν σε οικισμούς, συνήθως ανοχύρωτους. Στις ακρόπολεις είχε την έδρα του ο βασιλιάς, ο οποίος μαζί με την ακολουθία του διοικούσε πίσω από τα επιβλητικά τείχη, που αποτελούσαν σύμβολο και μέτρο της ισχύος του. Συγχρόνως τα τείχη αυτά εξασφάλιζαν το απαραβίαστο του κρατικού θησαυροφυλακίου. Συνεχείς βελ-

Αναπαράσταση της Ακρόπολης της Τίρυνθας από τα ανατολικά.

Αναπαράσταση της Τροίας στα τέλη της έκτης περιόδου (1250 π.Χ. περίπου). Ανατολική όψη με την πεδιάδα του Σκάμανδρου - πίσω ("ο Θρύλος του Οδυσσέα", Π. Κόννολυ, εκδόσεις Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος).

τιώσεις και προσθήκες στις οχυρώσεις κατέστησαν τις ακροπόλεις, ιδίως της Τίρυνθας και των Μυκηνών, ικανές με ένα μικρό σχετικά αριθμό πολεμιστών να αντιμετωπίσουν οποιαδήποτε εχθρική ενέργεια. Μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι οι μυκηναϊκές ακροπόλεις ήταν, για τα στρατιωτικά μέτρα της εποχής, απόρρητα οχυρά.

Τίρυνθα

Τα τείχη της ακρόπολης της Τίρυνθας, που ορθώνονται επί ενός χαμηλού λόφου, αποτελούν το τελειότερο δείγμα της μυκηναϊκής οχυρωτικής τέχνης. Η ακρόπολη εξελίχθηκε μέσα από τρεις διαδοχικές οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη μυκηναϊκή ακρόπολη διαμορφώθηκε γύρω στο 1400 π.Χ., περιελάμβανε το χώρο του κατοπινού μεγάρου και είχε οχυρωτικό περίβολο με μια μόνο πύλη. Ορισμένα τμήματα του τείχους είχαν μόνο μια όψη, την εξωτερική. Γύρω στο 1250 π.Χ. προσθήκες και μια σειρά τροποποιήσεων διπλασίασαν την έκταση της ακρόπολης. Η σημαντικότερη εξέλιξη αυτής της φάσης είναι η κατασκευή δύο διαδοχικών πυλών που έκλειναν με ξύλινα θυρόφυλλα. Σε αυτή τη νέα είσοδο απαντάται για πρώτη φορά στην Τίρυνθα, όπως και στις Μυκήνες, η επινόηση με την οποία άλλαξε ριζικά η τακτική άμυνας των φρουριών. Ο εχθρός αναγκάστηκε πλέον να επιτίθεται μειονεκτώντας σε αριθμό, ευελιξία, ευχέρεια βολής και δυνατότητα εξουδετέρωσης των αμυνομένων, οι οποίοι ήταν σε θέση να πλήττουν τους επιτιθέμενους όχι μόνο από τις πλευρές, αλλά και από τα νώτα. Γύρω στο 1230 π.Χ. η ακρόπολη έλαβε τη σωζόμενη μορφή της. Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης διπλασιάστηκε η έκτασή της, εξασφαλίστηκε ο ανεφοδιασμός της με νερό και η οχύρωση ισχυροποιήθηκε σε τέτοιο βαθμό που οι προσβάσεις της κατέστησαν απόρ-

ρητες. Συγκεκριμένα, ο περίβολος επεκτάθηκε προς Βορρά και εκεί δημιουργήθηκαν δύο σύριγγες καθόδου προς το νερό. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην είσοδο της ακρόπολης. Δημιουργήθηκε μια νέα αναβάθρα, η οποία πλαισιώθηκε από ισχυρά σκέλη που σχημάτιζαν μια στενή διόδο ελεγχόμενη εύκολα. Το τελικό τείχος ήταν ισχυρότατο, πραγματικά "κυκλώπειο", με πάχος κυμαινόμενο από 7 ως 17 (!) m και σωζόμενο ύψος 7,50 m (το αρχικό υπολογίζεται σε 9-10 m), που με βάση τις γνώσεις μας για την πολιορκητική τέχνη της εποχής αποτελούν - με το μέγεθός τους - ένα αρχιτεκτονικό παράδειγμα.

Η πιο εντυπωσιακή προσθήκη της τελευταίας οικοδομικής φάσης είναι η κατασκευή του δρεπανοειδούς σχήματος Δυτικού Προμαχώνα. Μπροστά στον πύργο, που υπήρχε ήδη από τη β' φάση στη ΒΔ γωνία της μέσης ακρόπολης και προεξείχε από την εξωτερική όψη του τείχους, κτίστηκε τείχος πάχους 5-7 m, το οποίο κατεβαίνει ακολουθώντας καμπύλη διαδρομή, παρακάμπτε τις οδοντωτές προεξοχές του δυτικού τείχους και καταλήγει, διαγράφοντας ημικύκλιο, να ακουμπήσει στην πρόσοψη του γωνιώδους περιβόλου. Ετσι κατασκευάστηκε ένας ογκώδης και ισχυρότατος προμαχώνας, ο οποίος προέκτεινε - κατά κάποιο τρόπο - το θόρειο τμήμα της δυτικής πλευράς και κάλυψε τη βοηθητική είσοδο. Από τη στενή αυτή πυλίδα άρχιζε κλίμακα που οδηγούσε στον τετράγωνο πύργο. Η πυλίδα δεν είναι ευθύγραμμη κατά το διαμήκη άξονα αλλά γωνιώδης και το άνοιγμά της αυξάνει προς τα μέσα, τόσο κατά πλάτος όσο και κατά ύψος, παίρνοντας τη μορφή ανώμαλης χράνης στραμμένης προς τα έξω. Η μορφή αυτή είχε καθαρά αμυντικό χαρακτήρα: λόγω του μικρού ανοίγματος οι επιτιθέμενοι δεν μπορούσαν να εισορμήσουν παρά ένας - ένας. Αντίθετα το μεγαλύτερο εσωτερικό ά-

νοιγμα έδινε τη δυνατότητα σε πολλούς από τους υπερασπιστές να βάλλουν ταυτόχρονα κατά λιγότερων αντιπάλων. Ομως και στην περίπτωση που οι επιτιθέμενοι κατάφεραν να εισχωρήσουν, έπρεπε να ανέλθουν μια κλίμακα μήκους 45-50 m βαλλόμενοι στα πλευρά και τα νώτα από τις επάλξεις του παρακείμενου τείχους, τόσο του καμπύλου αριστερά όσο και του οδοντωτού δεξιά. Αν τελικά έφθαναν, με πολλές απώλειες, στον τετράγωνο πύργο, έπεφταν στο τελευταίο διαπέραστο εμπόδιο: ένα λάκκο, του οποίου οι διαστάσεις δεν τους επέτρεπαν να τον υπερπηδήσουν. Ο λάκκος καλυπτόταν από σανίδωμα, είδος κινητής γέφυρας, που ήταν εύκολο να αφαιρεθεί και έτσι να απαγορευθεί η διάβαση προς το εσωτερικό του πύργου.

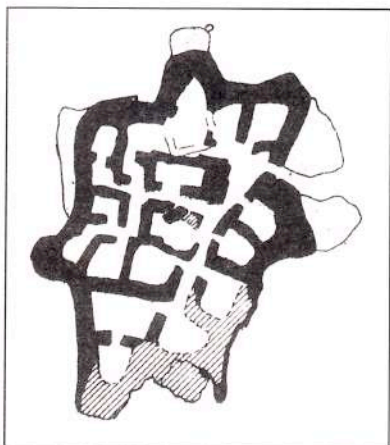
Σημαντικότερο συμπλήρωμα του τείχους και της συνολικής οχύρωσης είναι η κατασκευή (στο νότιο τμήμα της ακρόπολης) συρίγγων, που χρησιμοποιούνταν πιθανώς για την αποθήκευση τροφίμων ή ως καταλύματα της φρουράς. Πρόκειται για επιμήκη δωμάτια, καλυμμένα με ογκόλιθους που σχημάτιζαν ψευδοθόλο κατά το σύστημα της επεξοχής. Στην ανατολική σύριγγα ανοίγονταν έξι τετράγωνα δωμάτια, ενώ στη νότια πέντε.

Μυκήνες

Η ακρόπολη των Μυκηνών υπήρξε το σπουδαιότερο κέντρο το μυκηναϊκού πολιτισμού. Η κορυφή του λόφου υψώνεται περίπου 280 m πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Προς Νότο το βαθύ φαράγγι Χάθος χωρίζει το λόφο από τη Σάρα (το θουνό προς τα δεξιά, ύψους 660 m) και τον καθιστά απρόσιτο από την πλευρά εκείνη. Οι πλαγιές περιβάλλονται από ισχυρά τείχη, που μεταβάλλουν το λόφο σε ακρόπολη τριγωνικού περιόπου σχήματος. Τα τείχη ακολουθούν το φυσικό σχηματισμό του πετρώματος (το

φρύδι του βράχου) και έχουν μέσο πάχος 5,50 m, ενώ το ύψος τους υπολογίζεται σε 12 m περίπου (σήμερα σε διάφορα σημεία διατηρείται σε ύψος 8,25 m). Στο μεγαλύτερο μέρος τους τα τείχη είναι κτισμένα με ακανόνιστους ογκόλιθους, οι οποίοι έχουν τόσο μεγάλες διαστάσεις ώστε οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν πως τους είχαν χρησιμοποιήσει οι μυθικοί Κύκλωπες - γι' αυτό ονομάστηκαν κυκλώπεια τείχη.

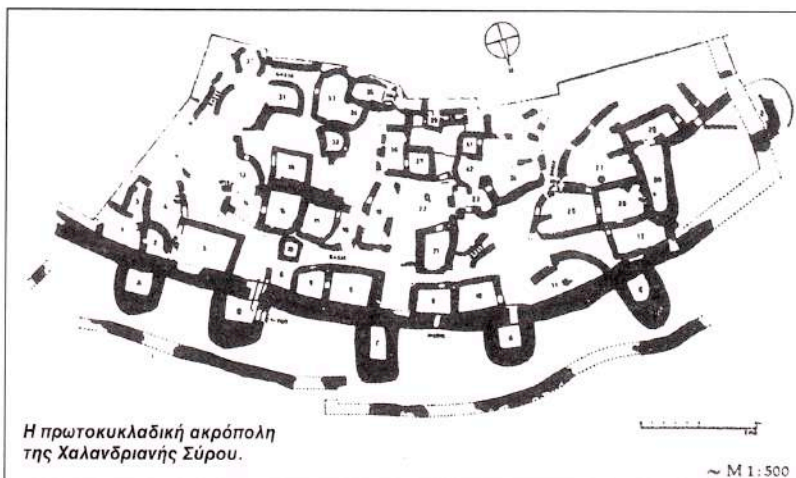
Η κύρια είσοδος της ακρόπολης βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου της και είναι γνωστή ως Πύλη των Λεόντων, από το μεγάλο τριγωνικό ανάγλυφο με την

Η πρωτοκυκλαδική ακρόπολη της Πανόρμου Νάξου (κατά Χ. Ντούμα).

παράσταση των λεόντων που τη στεφανώνει. Η βορειοδυτική γωνία με την οχυρή πύλη θα προκαλούσε μεγάλη εντύπωση (όπως και σήμερα), ιδίως σε εχθρούς που θα επιχειρούσαν να κυριεύσουν την ακρόπολη. Πριν από την Πύλη των Λεόντων σχηματίστηκε στενή αυλή, με το τείχος της ακρόπολης να υψώνεται πάνω από την ανατολική της πλευρά, ενώ ένας ισχυρός πύργος την κλείνει από δυτικά. Η διαμόρφωση είχε διπλό σκοπό: αφενός οι επιτιθέμενοι ήταν αναγκασμένοι να εφορμούν με ελαττωμένο αριθμό οπλιτών, γεγονός που εξασθένιζε την προσπάθειά τους, και αφετέρου οι υπερασπιστές που ήταν τοποθετημένοι στη κορυφή του πύργου προσέβαλλαν τη δεξιά (απροστάτευτη) πλευρά των επιτιθεμένων, ενώ άλλοι από το ανατολικό τείχος προσέβαλλαν την αριστερή πλευρά και τους ανάγκαζαν να κρατούν την ασπίδα τους στον αριστερό ώμο. Οι συνθήκες αυτές κατέστησαν την πύλη απέρρητη και γι' αυτό ποτέ δεν παραβιάστηκε.

Η Πύλη των Λεόντων είναι ένα μεγαλιθικό μνημείο με αρμονικές διαστάσεις. Αποτελείται από τέσσερις μονολιθικούς κροκαλοπαγείς ογκόλιθους. Μόνο το μονολιθικό υπέρθυρο ζυγίζει περίπου 18 τόννους! Αυτό όμως που ελκύει αμέσως την προσοχή είναι η μεγάλη τριγωνική πλάκα από τιτανόλιθο, που καλύπτει το κενό του ανακουφιστικού

Η πρωτοκυκλαδική ακρόπολη της Χαλανδριανής Σύρου.

~ M 1 : 500

τριγώνου πάνω από το υπέρθυρο. Σκοπός του ανακουφιστικού τριγώνου ήταν να απαλλάξει το υπέρθυρο από το τεράστιο βάρος της ανωδομής και να μεταθιβάσει μέρος της καταπόνησης στις πλευρές και στα σημεία που στηρίζονται από τις παραστάδες της πύλης. Η τριγωνική πλάκα φέρει την περίφημη ανάγλυφη παράσταση των λεόντων, που θεωρείται το αρχαιότερο παράδειγμα μνημειακής γλυπτικής του δυτικού πολιτισμού. Η Πύλη των Λεόντων κατασκευάστηκε γύρω στο 1250 π.Χ. Το ανάγλυφο λοιπόν απεικονίζει το θυρεό του Ατρέα (που βασίλευσε την ίδια εποχή) και θρισκόταν στη θέση του όταν ο γιός του Αγαμέμνων ξεκίνησε για την εκστρατεία εναντίον της Τροίας.

Ωστόσο δεν κτίστηκαν όλα τα τείχη την ίδια εποχή. Όπως στην Τίρυνθα, έτσι και στις Μυκήνες διαπιστώθηκαν τρεις οικοδομικές φάσεις. Ο αρχαιότερος περιβόλος, κυκλώπειος, χρονολογείται περί το 1340 π.Χ. και περιελάμβανε το βόρειο ήμισυ της σωζόμενης ακρόπολης. Γύρω στο 1250 π.Χ. μεγάλωσε η ακρόπολη και κτίστηκε η Πύλη των Λεόντων, ο πύργος της, η επένδυση του ανατολικού τοίχου της αυλής και όλο το δρεπανοειδούς σχήματος δυτικό κυκλώπειο τείχος, συμπεριλαμβάνοντας με αυτό τον τρόπο εντός της ακρόπολης τον ταφικό κύκλο Α. Λίγο αργότερα κτίστηκε η Βόρεια Πύλη. Στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. έγινε και η λεγόμενη βορειοανατολική επέκταση, για να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη προσέγγιση στην υπόγεια δεξαμενή νερού. Η ακρόπολη είχε πλέον την οριστική της μορφή.

Παραπλεύρως και βόρεια της υπόγειας δεξαμενής ανοίγεται μέσα από το τείχος σύριγγα-δίοδος, δηλαδή έξοδος από την οποία οι φρουροί του οχυρού μπορούσαν να πραγματοποιούν αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά των πολεμίων που επιχειρούσαν να προσβάλλουν τη Βόρεια Πύλη. Στο νότιο τμήμα της βορειοανατολικής επέκτασης και απέναντι από τη βόρεια σύριγγα υπάρχει μια άλλη δίοδος δια μέσου του τείχους. Η έξοδος οδηγούσε σε ένα ισοπέδο (ταράτσο) που χρησίμευε ως σκοπιά, έχοντας επιθλιτική θέα προς το φαράγγι του Χάθου.

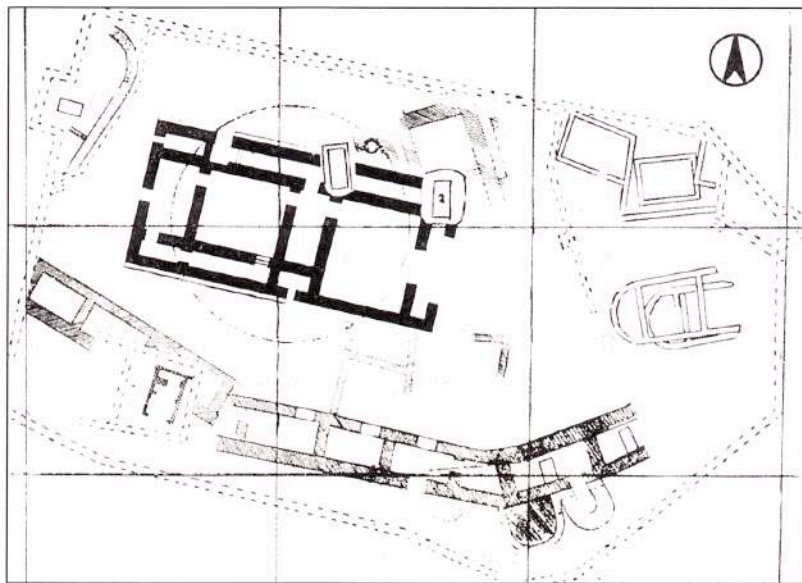
Ακρόπολη Αθηνών

Η οχύρωση του προϋπάρχοντος (ήδη από την Υστεροελλαδική Ι Περίοδο), οικισμού που αναπτύχθηκε επί του ιερού βράχου, χρονολογείται κατά την Υστεροελλαδική IIIB Περίοδο, δηλαδή περί τα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. Η οχύρωση παρουσιάζεται ενιαία, χωρίς διαδοχικές φάσεις. Το αξιολογότερο τμήμα της οχύρωσης θρισκόταν, όπως ήταν φυσικό, στη δυτική πλευρά του βράχου, η οποία δεν παρείχε φυσική προστασία. Στο σημείο αυτό κτίστηκε ένας ισχυρός προμαχώνας, ο οποίος σώζεται ολόκληρος ενσωματωμένος στο μεταγενέστερο πύργο του ναΐσκου της Αθηνάς Νίκης (του 5ου αιώνα π.Χ.), μια και οι Έλληνες της κλασικής εποχής σεβάστηκαν τα "ίχνη των προγόνων τους". Η διαμόρφωση της πύλης σε συνδυασμό με τον πύργο πρέπει να ήταν αντίστοιχη με εκείνη της Πύλης των Λεόντων στις Μυκήνες, αν δεν υπήρχε το παράδοξο της ύπαρξης δεύτερου στενού περάσματος μεταξύ του πύργου και του τείχους, με το οποίο "κανονικά" όφειλε να βρίσκεται σε επαφή ο εν λόγω πύργος. Ως αποτέλεσμα σχηματίστηκε μια "διπλή πύλη", εξαιρετικά οχυρή και με σπουδαίες αμυντικές δυνατότητες. Κι αυτό γιατί εκτός από τη μικρή εξωτερική αυλή της πρώτης σχηματιζόταν ένας στενός διάδρομος, με όλα τα πλεονεκτήματα για τους υπερασπιστές του οχυρού και με όλα τα μειονεκτήματα για τους επιτιθέμενους, που ήταν υποχρεωμένοι να βρεθούν δύο φορές σε περιορισμένο χώρο και, εκτεθειμένοι στα βλήματα των αμυνομένων, να εξοτιωθούν.

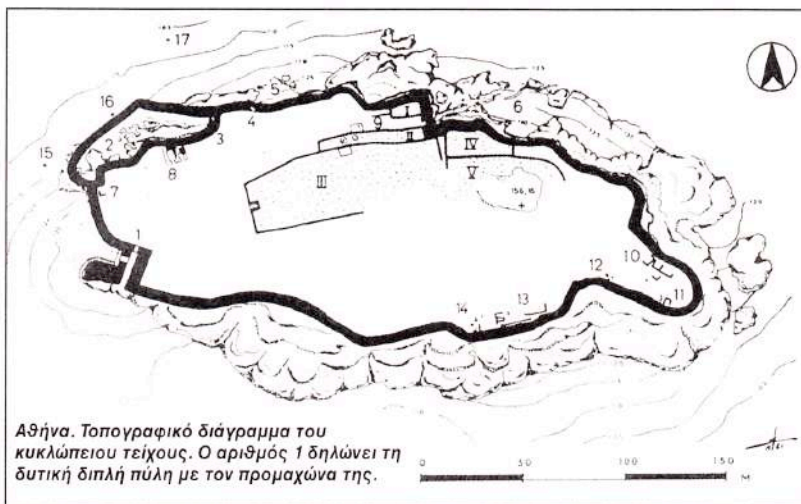
Ακρόπολη της Αρνης (Γλά)

Η ακρόπολη του Γλα βρίσκεται στο βορειοδυτικό μυχό της - αποξηραμένης - λίμνης της Κωπαΐδας, κοντά στο σημείο όπου τα αποστραγγιστικά έργα των μυκηναϊκών χρόνων παρουσίαζαν κλίση προς τις καταβόθρες και την τεχνητή σήραγγα η οποία αποχέτευε τα λιμνάζοντα ύδατα προς τον όρμο της Λάρυμνας. Ολόκληρο το πλάτωμα περι-

κλείεται από εντυπωσιακό τείχος συνολικού μήκους 3 km, το οποίο, αδιάσπαστο και κτισμένο σε μια φάση, στεφανώνει το βράχο. Το σχήμα της ακρόπολης είναι σχεδόν τριγωνικό. Το πάχος των τειχών φθάνει τα 5,40-5,80 m και διατηρείται σε ύψος 2-6 m. Κύριο χαρακτηριστικό τους αποτελεί μια ιδιομορφία, που συναντάται μόνο στην οχύρωση της πρώτης περιόδου της Τίρυνθας και στην Τροία: κατά διαστήματα, περίπου κάθε 9-10 m, η επιφάνεια της πρόσοψης διακόπτεται από κατακόρυφες οδοντώσεις (μικρές προεξοχές), που προσδίδουν στο τείχος πριονωτή εμφάνιση. Το τείχος διακόπτεται από τέσσερις πύλες: τη Δυτική, τη Βόρεια, τη Νότια και τη Νοτιοανατολική. Οι πύλες πλαισιώνονταν από τετράγωνους ή ορθογώνιους προμαχώνες, τα σκέλη των οποίων εξείχαν ανισομερώς από την πρόσοψη του τείχους, ώστε η διαφορά ύψους να επιτρέπει στους υπερασπιστές να βάλουν κατά των επιτιθέμενων από τις πλευρές (απροσάτευτη δεξιά πλευρά) και εν μέρει από τα νώτα. Η Νοτιοανατολική πύλη είναι διπλή, έχει δηλαδή δύο εισόδους, που χωρίζονται από έναν ισχυρό τετράπλευρο πύργο. Οι εσωτερικοί

Λέρνα. Κάτοψη του οικισμού III με τους πεταλοειδείς οχυρωματικούς πύργους και το διπλό τείχος.

Αθήνα. Τοπογραφικό διάγραμμα του κυκλώπειου τείχους. Ο αριθμός 1 δηλώνει τη δυτική διπλή πύλη με τον προμαχώνα της.

χώροι των πυλών ήταν στεγασμένοι και περιείχαν μικρών διαστάσεων δωμάτια, πιθανώς για τη φρουρά.

Μεγάλες αναστατώσεις στην ανατολική Μεσόγειο, που προκλήθηκαν από την κάθοδο των λαών της θάλασσας, επέφεραν διακοπή του εμπορίου, με δραματικές συνέπειες στην οικονομία του μυκηναϊκού κόσμου. Πύρω στο 1100 π.Χ. οι μεγάλες εγκαταστάσεις της Τίρυνθας, των Μυκηνών και των Αθηνών (ο Γλας δεν υπήρχε πλέον), μετά από καταστροφές, άρχισαν σταδιακά να εγκαταλείπονται και να μαραζώνουν, μια και απουσίαζε κάθε οικονομική δυνατότητα, αλλά και το ενδιαφέρον για την επισκευή των γιγαντιαίων τειχών. Μέχρι το τέλος του 12ου αιώνα η εγκατάλειψη και η ερήμωση ήταν πλήρεις στις Μυκήνες και στην Τίρυνθα, ενώ η Ακρόπολη των Αθηνών έλαβε ιερό χαρακτήρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Γ. Μυλωνά: *Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα, 1928.
- (2) Δ. Θεοχάρη: *ΝΕΟΛΙΘΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1989.
- (3) Χρήστος Τσούντας: *ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα, 1909.
- (4) Emily Vermeule: *ΕΛΛΑΣ-ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ*, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1983.
- (5) Γ. Κορρέ: *ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*, Αθήνα, 1985.
- (6) H. Walter: *ALT-AGINA I, II*, 1981.
- (7) H. Walter: *Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΙΓΙΝΑΣ (3000-1000 π.Χ.)*, Εκδ. Τρία Φύλλα, 1985.
- (8) H. Kyrieleis: *AUSGRABUNGEN IN HERAION VON SAMOS 1976*, AA 1977-1980.

- (9) Γ. Σ. Κορρέ: *ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ* (Νεολιθική - Πρωτοκυκλαδική εποχή), Αθήνα, 1985.
- (10) Γ. Σ. Κορρέ: *ΕΛΛΑΔΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ*, Αθήνα, 1985.
- (11) Ντ. Κόνσολα: *Η ΠΡΩΙΜΗ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ*, Αθήνα, 1984.
- (12) Δημ. Η. Κωνσταντινίδης: *ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ*, Μέρος Δεύτερο, Τεύχος Πρώτο: Προϊστορική και Πρωτοϊστορική Ελλάς, Εκδ. Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα, 1970.
- (13) Χαρ. Μπούρας: *ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ*, Α' τόμος, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 1980.
- (14) Γ. Μυλωνά: *ΟΔΗΓΟΣ ΜΥΚΗΝΩΝ*, Αθήνα, 1967.
- (15) Γ. Μυλωνά: *ΠΟΛΥΧΡΥΣΟΙ ΜΥΚΗΝΑΙ*, Εκδοτική Αθηνών, 1983.
- (16) Σπ. Ιακωβίδης: *ΑΙ ΜΥΚΗΝΑΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Εκδ. Παν/μίου Αθηνών, Αθήνα, 1973.
- (17) Ι. Τραυλού: *ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ*, Εκδ. Καπόν, 1993.
- (18) Χ. Ντούμας: *ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ Β. Α. ΑΙΓΑΙΟΥ*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, 1991.
- (19) ΤΡΟΙΑ, *ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΛΗΜΑΝ*, 1985.
- (20) *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*, Εκδοτική Αθηνών, 1980.
- (21) Κ. Ρ. Kontorlis: *MYCENAEAN CIVILIZATION*, Athens, 1985.
- (22) Ν. Παπαχατζή: *ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ*, Βοιωτικά-Κορινθιακά, Αττικά, Εκδοτική Αθηνών.